

ALGEMEEN

S. de Jong, J. Schipper, *Gebouwd in de Zaanstreek* ([Zaandam]: Vereniging 'Vrienden van het Zaanse Huis', Wormerveer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 1987, 213 blz., f49,50, ISBN 90 71123 04 9).

Bij het vijftiengjarige bestaan van de vereniging 'Vrienden van het Zaanse Huis' hebben de beste kenners van de streekarchitectuur, S. de Jong (Rijksdienst voor de Monumentenzorg) en J. Schipper (zelfstandig architect) een boek samengesteld over bouwen in de Zaanstreek sinds het begin van de jaartelling tot ca. 1920. De eerste auteur heeft het grootste aandeel: de tijd vóór 1600 in vijf perioden, bouwarchivalia en de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw, waarbij per tijdvak wordt ingegaan op de deelonderwerpen stedebouw, huisplattegronden, constructies, gevels en boerderij vormen. Schipper beziet vervolgens de architectuur na 1800 en de utiliteitsbouw, waarna De Jong nog aandacht schenkt aan het interieur van ca. 1600-1900 en aan erven en tuinen. Dit alles staat met een inleiding op 200 bladzijden, die tussen de tekst 254 afbeeldingen en meer dan 100 ongenummerde tekeningen bevatten.

Uit de beknopte opsomming van de vele thema's en de overvloed van illustraties volgt al, dat slechts na zorgvuldig passen en meten een goede lay-out kon ontstaan. Zijn de kijkers hiermee gediend, de lezers hebben het minder gemakkelijk, want door de gestage afwisseling van woord en beeld, de snelle opeenvolging van gegevens en de steeds terugkerende behandeling van de vijf deelonderwerpen, zullen ze de draad van het verhaal wel eens verliezen. Voor het gemakkelijker volgen van de ontwikkelingen, die op de verschillende gebieden van het bouwen uiteraard niet gelijktijdig plaatsvonden, hadden de auteurs er beter aan gedaan van de deelonderwerpen hoofdcategorieën te maken met de daarop afgestemde periodisering. Bij een dergelijke thematische opzet zou beginnend bij ca. 1600 dezelfde volgorde kunnen zijn aangehouden: stedebouw, woningbouw (plattegrond, constructie, gevels, interieur, erf), boerderijbouw en utiliteitsbouw.

De periode rondom 1600 is hier uitdrukkelijk als begin genoemd, niet zozeer omdat er geen oudere woonpanden en bedrijfsobjecten meer over zijn, maar vooral omdat toen een bouwwijze ontstond met een eigen Zaanse karakter. De inhoud van het hoofdstuk over de voorgeschiedenis had derhalve beperkt kunnen blijven tot de behandeling van die aspecten van historisch-geografische en van bouwkundige aard, die voor goed begrip van de latere ontwikkeling niet mogen ontbreken. Bij het eerste onderwerp behoren dan overzichtskaarten de beschrijvingen te verduidelijken, terwijl bij het laatste alleen relevante en controleerbare reconstructies van panden een plaats verdienen.

Het belang van een afzonderlijke categorie voor de utiliteitsbouw, die het silhouet aan de Zaanse kant bepaalde, heeft geen betoog. In verschillende hoofdstukken komt het thema wel ter sprake, maar er wordt voor het tijdvak 1600-1860 slechts ingegaan op de constructie van achttiende-eeuwse pakhuizen en houtloodsen. Een behandeling van de industriemolens is om onbegrijpelijke redenen achterwege gebleven, terwijl op het stofomslag toch een houtzaagmolen prijkt. De vervanging van wind door stoom als energiebron heeft Schipper echter aangegrepen om op systematische wijze de ontwikkeling van de fabrieksbouw tussen 1880 en 1927 te beschrijven met bijzondere aandacht voor de betonconstructies.

Uit het bovenstaande volgt, dat het boek bij een sterkere compositie en door het opnemen van de molenbouw en het terzijde laten van verschijnselen, die niet kenmerkend zijn voor het Zaanse karakter, aan helderheid zou hebben gewonnen. In dit verband moet tenslotte nog worden

opgemerkt, dat een literatuurlijst (ingedeeld in categorieën) ontbreekt en dat een overzicht van de geschiedenis van het onderzoek op de verschillende gebieden node wordt gemist. In beide gevallen hadden dan belangrijke bijdragen niet onvermeld kunnen blijven, zoals van Brandt (1983) en van Besteman en Guiran (1986) op archeologisch terrein en van Uilkema (1933) op het stuk van boerderijstudie.

De kritische opmerkingen over de hoofdpzets hebben zoveel ruimte in beslag genomen, dat er voor een bespreking van de zakelijke inhoud niet veel plaats meer overblijft. Ten onrechte ontstaat zo de indruk, dat er weinig aanleiding zou zijn voor lof. Maar het tegendeel is waar. Zodra de Jong keuren, bestekken en bouwrekeningen ontleedt en op grond hiervan reconstrueert, zodra hij eigen opmetingen van grondig onderzochte panden toelicht en zijn verzameling constructieve details en sierelementen onthult, komen er zoveel — grotendeels nieuwe — gegevens op tafel, dat ze tezamen als het ware een handboek vormen voor het traditionele Zaanse bouwen.

Deze resultaten van jaren speur- en tekenwerk zijn niet alleen onmisbaar voor degene, die zich wil verdiepen in het wezen van het houten huis en de structuur van de woonomgeving in de Zaanstreek, maar ook voor de boerderij-onderzoeker. Voor het eerst wordt hier namelijk een gedocumenteerd regionaal overzicht gegeven van woon-stalhuizen, stolpen met of zonder voorreind en de daarmee verwante keuterijvormen. De denkbeelden over de ontwikkeling en de typologische indeling roepen overigens nog wel vraagtekens op. Dit is nauwelijks het geval bij Schippers' overzicht van de niet-industriële baksteenbouw ca. 1810-1920, maar typisch Zaanse was deze in het algemeen niet, al is het werk van gemeente architect Immink (1822-1869) terecht aan de vergetelheid ontrukkt. De beschouwing tenslotte, die is gewijd aan de geheel in het Zaanse kader passende fabrieksbouw (helaas zonder plattegronden) behoort tot de boeiendste paragrafen en draagt mede bij aan de niet geringe waarde van het boek.

R. C. Hekker

P. Th. F. M. Boekholt, E. P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1987, xiv + 325 blz., f57,50, ISBN 90 232 2260 1).

Tot dusver ontbrak een boek waarin een overzicht werd gegeven van de ontwikkeling van de school in Nederland. Boekholt en De Booy bieden nu een schets aan vanaf de 'hofschool' van Karel de Grote en diens Frankische voorgangers tot en met de basisschool en het voortgezet onderwijs onder de mammoetwet. Het gaat de schrijvers om de school als institutie, de lagere school en de scholen voor voortgezet onderwijs staan in hun boek centraal. Het beroepsonderwijs, waarvoor pas in de negentiende eeuw scholen werden opgericht, valt dus laat binnen het gezichtsveld van de auteurs. Wie, om maar een voorbeeld te geven, wil weten hoe een zeventiende-eeuwse chirurgijn of apotheker werd opgeleid, moet niet naar deze studie grijpen. Mevrouw De Booy schreef het eerste deel van het boek: het onderwijs vóór 1795, Boekholt nam de periode vanaf de Franse Tijd voor zijn rekening. Hij onderscheidt daarin drie fasen: eenheid en verscheidenheid in het onderwijs (1795-1860), naar een gedifferentieerd onderwijs systeem (1860-1920) en uitbouw en democratisering van het onderwijs (1920-1980).

Wie de voortreffelijke monografieën van mevrouw De Booy over het onderwijs op het platteland en in de steden van de provincie Utrecht kent, zal in het door haar geschreven deel